

КОНЦЕПТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2-1.09Довгий О.
[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).126-134](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).126-134)

Олександр Строкаль, канд. філол. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-9229-2711>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НАРОД У ПОЕЗІЇ ОЛЕКСІЯ ДОВГОГО

Присвячено вивченню особливостей мовної експлікації концепту НАРОД у текстах Олексія Довгого. Під час дослідження було з'ясовано, що поняття “концепт” має різне тлумачення в сучасних лінгвістичних студіях. За основу було прийнято твердження О. Кубрякової про концепт як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мозку, усієї картини світу, відображеної людською психікою.

У поетичній мові Олексія Довгого одним із найбільш яскраво представлених концептів є концепт НАРОД. Лінгвістичні одиниці, які беруть участь у мовній репрезентації цього концепту, сприяють розгортанню в тексті ряду художніх образів народу, від позитивно (працьовитий народ) до негативно (руйнівник) конотованих.

Ключові слова: концепт, народ, мовна картина світу, поезія Олексія Довгого.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці останнім часом особливої ваги набули питання, пов'язані з аналізом відображення індивідуально-мовної картини світу письменника. Увага до зазначеної проблематики зумовлена, передусім, особливостями сучасної наукової парадигми, яка тяжіє до вивчення сфери міжособистісного спілкування, спілкування в системі “автор-читач” чи “наратор-реципієнт”. Такий вектор наукових студій викликаний трансформацією уявлень про мову – від розуміння останньої лише як носія інформації до усвідомлення її як засобу сугестії. У контексті окресленої проблематики актуальним постає вивчення засобів вербалізації складників концептуальної картини світу, якими є концепти. Питання тлумачення та розуміння терміна “концепт” неодноразово виступало предме-

том багатьох лінгвістичних студій. Так, Ю. Степанов розуміє концепт як певне культурне ядро у ментальному світі людини [Степанов : 41], А. Вежицька вважає його певним означеним елементом ідеального, який репрезентує дійсність мовця крізь призму його культури [Вежицькая : 23]. О. Кубрякова цілком слушно, на нашу думку, трактує його як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мозку, усієї картини світу, відображеної людською психікою [Кубрякова : 90–92].

Попри наявність численних лінгвістичних студій, присвячених дослідженню терміна, **актуальним**, на нашу думку, видається розгляд цього поняття крізь призму художнього тексту, у якому мовне втілення концепту є найбільш яскравим через свою емоційно-експресивну забарвленість, символіко-змістову кореляцію з іншими образами, наявність значної кількості алюзій та контекстуально зумовлених асоціацій.

Об'єктом нашого дослідження стала мова поезій Олексія Довгого на матеріалі чотиритомного видання його творів. Оскільки в поетичній мові автора одним із найяскравіших після флоробразів є образ *народу*, який художньо репрезентує відповідний концепт, то **предметом** стало вивчення особливостей мовної експлікації цього концепту.

Мета дослідження – з'ясувати характер використання митцем лінгвальних засобів, які беруть участь у вираженні автором концепту НАРОД та у створенні пов'язаних із ним асоціативно-образних конотацій. У межах аналізу передбачено виконання таких **завдань**: з'ясувати місце вербалізованого концепту-образу з-поміж інших у концептуальній картині світу ліричного героя, виявити особливості уживань мовних конструкцій-експлікантів згаданого концепту та їхні семантико-граматичні риси.

Викладення основного матеріалу. У мовній картині світу Олексія Довгого одними з найбільш яскравих і частотних одиниць-вербалізаторів ряду концептів виступають лексеми на позначення світу природи, рослинного світу й рідної землі. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що суголосним образу рідної землі є образ *народу*, який у поезії митця вербалізовано низкою лексем на позначення явищ природи – актуалізаторів однієї з його характеристик: носія героїчної минувшини (*соняч-*

ний **цвіт**, **цвістиме** наш **стяг**), працьовитого (від **лемеша** до **колосків**), мирного (**сіяв** без **забрала**), мудрого (*починався з простої мудрості зерна*), щирого (*щиро на природі*) та ін.

Одним із головних мотивів поезії Олексія Довгого є змалювання поетом не лише славного історичного минулого свого народу, а й підкреслення свого зв'язку з ним, зв'язку, який зумовлюється належністю автора до роду, який ним розуміється як у вузькому, так і в широкому значенні. Найбільш художньо цей одвічний зв'язок митця слова і його народу відображено у вірші “Я тільки в тебе вірю, мій народе...” (Д-3, 275), де його (зв'язок) експліковано низкою власне іменникових та іменниково-дієслівних метафор, які містять компоненти на позначення світу рослин та довкілля, як, до прикладу, “*ти корінь мій*”, “*древнє перевіття*”, “*душа – широке поле орне*”, “*в мені коріниться твій колос*” та ін., порівняймо: “*Ти корінь мій і древнє **перевіття**, // Ти міць моя й дихання молоде <...> Твоя душа – широке **поле орне**, // Моя – в тім полі тільки **борозна**. // Але в мені **коріниться твій колос** // І **зернятка** гойдаються малі...*”, – звернімо увагу на те, як поет майстерно відображає через вербалізацію взаємодіюючих реалій природи особливості взаємодії двох сутностей – “Я” і “народ” та акцентує на типовому для його творчості образі *кореня* як символі основи буття та початку.

У поезії “Родовід” (Д-3, 346) образ *народу* марковано низкою одиниць на позначення власне самого народу (*зернолюб*), реалій рослинного світу (*колосок, зерно, корінь, зело*) та дій, пов'язаних із ним (*сіяти*) тощо.

Вербалізацію характеристики “працьовитий” в аналізованій поезії забезпечують одиниці як на позначення реалій природи (див. вище), так і лексеми-номінації предметного світу, що називають об'єкти (*плуг, рало, леміш*), використання яких пов'язане із діяльністю, дотичною до об'єктів рослинного світу, порівняймо: “*Мій родовід іде від **плуга**, // Від **рала** і від **лемеша**. // До **колосків**, налитих туго, Моя **прихилена душа**...*”, – бачимо, що зв'язок поетового “Я” із поколіннями забезпечує номінація ментальної сутності “*душа*”, характер якого окреслено ад'єктивом “*прихилена*”, та контекстуальна лексема на позначення особи відповідно до родинних зв'язків “*пращур*”. Окрім названої вище ознаки, образ народу в поетовій свідомості увиразнюють такі його характеристики, як “мирний” та “мудрий”, вер-

балізовані одиницями на позначення предметів (або їхньої відсутності) (*без забрала*), суспільно значущих подій (*війна*), явищ і процесів природи (*сіяти, рало*) та номінації самого поняття “мудрість”, напр.: “...Мій **пращур сіяв без забрала**, // *Не відав, що таке **війна**...* // *Він починавсь увесь із **рала**, // З простої **мудрості зерна**...*”.

Позитивна оцінка характеризованого образу досить яскраво виявляється в системі художнього протиставлення семантики слів на позначення рідного народу та чужинців. Зокрема, із першим пов’язано низку лексем-номінацій реалій рослинного світу (*корінь, зело*) та одиниць із так званим “терапевтичним” значенням (*сила, непереборний*), порівняймо: “**А мудрість та непереборна**, // **Як сила кореня й зела**, // Людину з днів *лихих і чорних* // *До світлочолості вела...*”. Образ чужинців натомість вербалізують лексеми, що позначають явища природи (*навала*), часові відтинки доби (*вночі*), зброю (*мечі*) та відповідні атрибути (*лихий, чорний, чужий, скровлений*) – “...*Хоч не одна чужа **навала** // До нас котилася **вночі**, // Все-переможна сила **рала** // Тупила **скровлені мечі**...*”. Звертає на себе увагу певна “строфічна антитетичність” авторських образів – так, у першій строфі бачимо протиставлення образів *кореня (зела)* та *днів лихих*; у другій – *навали і рала*. Такий авторських прийом посилює мовну експресивність вияву оцінок аналізованих вище художніх образів.

Завершує поетичний текст збірний образ *українця як мирного сіяча*, носія людських чеснот і нескореного духу, названого лексемою-комполитом, яка містить компонент на позначення елемента рослинного світу (*зерно*) і ставлення героя до нього (*любити*), порівняймо: “*На цій землі **конала згуба** // **Племен жорстоких і країн**. // **А дух високий зернолюба** // **Ізнов підводився з руїн**”.*

Актуалізація такої характеристики образу народу, як “героїчний” доволі яскраво представлена в поезії “Однодумці” (Д-3, 46), у якій автор за допомогою конструкцій, що містять компонент на позначення реалій рослинного світу (*сонячний цвіт, коріння, рости*), вибудовує певну світоглядну парадигму, у якій він усвідомлює себе в тісному зв’язку з героїчною минувиною свого народу, маркованою атрибутивно-субстантивною конструкцією із локативною семантикою “*славний прасвіт*”, порівняймо: “*Ми*

всі з такої далини, // З такого славного прасвіту, // Де повні мужності сини, // А доньки **сонячного цвіту**. // Нас живить світ отих **корінь**, // Що в надрах сховані від ока, // І дух наш, сповнений борінь, // **Росте** всесильно і глибоко...”, – бачимо, що використані автором лексеми-номінації осіб за родовими характеристиками “сини / доньки” дозволяють поетові художньо передати відчуття часової перспективи. Звертає на себе увагу лексема “цвіт”, яка в цьому контексті символізує молодість, юність і надію, і не випадково контекстом до неї виступає атрибут “сонячний”, який покликаний посилити вияв позитивної оцінки відповідних образів і їхньої діяльності на протигагу патогенному “праху катів”, “Що йдуть нам голови стинати” (там само). Дещо експресивно суголосним означеній лексемі є вербатив “цвісти”, який у поезії “Тільки раз я живу на Землі...” (Д–3, 80), окрім прогностично-позитивної семантики, надає віршовій структурі тексту додаткових героїчно-пафосних акцентів, порівняймо: “Тільки раз на планеті наш час. // Земле, ти нам’ятатимеш нас, // Бо **цвістиме** наш сонячний стяг...”.

Ознаки “добрий” і “щирий” аналізованого образу експлікуються в поезії “Городнянщина” (Д–3, 107), де уживані митцем номінації-носії флористичної семантики “ліси”, “ясен” і відповідні ад’єктиви “пахучий”, “березовий” поруч із одиницями на позначення довкілля та явищ природи (природа, город, росинки), а також метонімічна лексема “земля” допомагають автору наповнити названі ознаки емоційно-експресивним забарвленням, увиразнити їхні аксіологічні характеристики, читаємо: “На **землі** красивій і співучій, // Де в людей душа – як небеса, // Наслухалися ми слів **пахучих** // В молодих **березових лісах**...”. Порівняльна метафорична конструкція “як небеса” із компонентом на позначення просторового сегмента семантично конкретизується в текстовій структурі номінаціями позитивно конотованих абстрактних понять “щирість”, “воля”, “добро” – “Од людської **щирості і волі** // Нам так в серці радісно було <...> Нам так гарно думалось в дорозі // Про всесилля людського **добра**”. Не останню роль у посиленні художнього вияву зазначених образів відіграють у вірші ад’єктиви, ужиті поруч із іменниковими одиницями, на зразок: “**березовий ліс**”, “земля **красива і співуча**”, “росинки **золоті**”.

У деяких випадках автор за допомогою лексем-вербалізаторів світу довкілля змальовує образ не героїчного народу, не народу-переможця, а створює візію народу, який страждає, народу з трагічною долею, одвічної жертви агресії, як, зокрема, у вірші “Гроза” (Д-3, 86–87). Експресивно нейтральні номінації світу птахів (*чайка-часня*), рослин (*листок*), ландшафтних елементів (*поле*) і демінутивно забарвлені лексеми “*лелітки*”, “*часнятка*”, які покликані творити позитивно марковані художні образи, контекстуально трансформуються в образи трагічні на тлі художнього патогенного локусу. Останній формується шляхом уживання одиниць на позначення птахів та їхніх частин (*ворон, крук, пазурі*), явищ природи (*грім, тінь, негода*), порівняймо: “Примостивсь на дубі **ворон**, // Примостивсь на дубі **крук**. // Тільки **грім** над ним говорить, // Тільки видолками гук. // Диха світ, немов не диха. // В крука **пазурі** в крові...”; деструктивний характер діяльності птаха “*ворон*” виражається уживанням у поезії ад’єктива “*чорний*” та вербатива “*реготати*”, який у контексті надзвичайно посилює семантичну ознаку “грубий”, пор.: “На узвозі // При дорозі // **Чорний крук рего-че**...”. Відчуття трагічної перспективи додатково увиразнює анафоричне уживання лексеми “*горе*” – “*Горе чайці-часняті, // Горе тонкому листку, // Горе полечку і хаті // У негоду отаку*”.

Поряд із названим образом народу трагічної долі в мові поета експліковано образ української жінки, дівчини. Зауважимо, що в низці контекстів вербалізатори цього образу корелюють із лексемами на позначення реалій рослинного світу, зокрема, дерев (берези, ялини), порівняймо: “Спочатку проишли кулі // **Дівоче гаряче тіло**, // А потім впились в **березу**, // Березу струнку і білу” (Д-3, 227), або ж: “Привели **дівчину** // До **ялинки**. // І гвинтівки // Скинули із пліч. // – Ну, допартизанилась, // Вкраїнко?! – // І від залтів // Стрепенулась ніч...” (Д-3, 228), – привертає увагу те, що в обох випадках образ дівчини не замінено флористичними реаліями – вони швидше натякають, виступають певними природними відповідниками світу людського, однак, зрозуміло, апелюють до народного досвіду образних порівнянь.

Дещо суголосним вказаним вище акцентам є образ народу-жертви власних дій, руйнівника своєї героїчної пам’яті, на позначення якого митець уживає лексеми із рослинною семантикою “*бур’ян*” / “*бур’яни*” у поезії “Покрив бур’ян минулу нашу

славу...” (Д–2, 16). Для посилення вияву деструктивного образу народу без історичної пам’яті автор використовує одиниці на позначення явищ природи (*тлін*) і частин тіла (*кістяк*). Також значної художньої ваги в поетичному тексті набувають дієслівні лексеми на кшталт “*знищити*”, “*забути*”, “*не прокинутись*”, “*померти*”, які у своїй семантичній структурі містять компонент на позначення різного типу патогенних змін, наприклад: “*Покрив бур’ян минулу нашу славу. // Зостався тлін в історії століть. // Ми знищили самі свою державу, // Лише кістяк із неї ще стоїть...*”, – варіант фразеологізму “*покрити бур’яном*” в аналізованому контексті метафорично зображає забуття, непам’ять, відхід від героїчного минулого.

Проте, зауважимо, що у свідомості ліричного героя образ народу хоч і мислиться у деяких контекстах жертвою, однак, вважає поет, здатен подолати усі тривоги й печалі та набути нових сил і снаги, не зважаючи на попередні трагічні перипетії, як, наприклад, у поезії “Був тільки хліб. До хліба не було...” (Д–3, 136), де поет метонімічно зображає український народ в образі села. Трагічне становище експлікує трансформований автором фразеологізм “*хліб і до хліба*” із компонентом на позначення реалій рослинного світу, посилений часткою *тільки* та прикметником *знекровлений*, натомість флоронім *зелень* поруч із прийменниково-іменниково-дієслівною конструкцією *на серці відлягло* символізує розквіт, завершення випробувань, порівняймо: “*Був тільки хліб. До хліба не було. // Та вижило знекровлене село. // І засміялось. Зелень одягло. // І в кожного на серці відлягло...*”.

Прикметно, що в поетичному доробку автора представлено тексти, у яких водночас наявне співіснування двох протилежних оцінок образу *народу*, як, наприклад, у поезії “Революційний вірш” (Д–2, 63), у якій двоплановість авторської оцінки відображає два прошарки населення. В одному випадку маємо метонімічну вербалізацію через флоронім “*буйнококос*” образу активної частини соціуму, а в іншому – через номінацію явищ довкілля “*темін*” – пасивної, порівняймо: “*По черені землі – червонь-колесо! // І навіп розкололася Земля. // Половина шумить буйноколосом, // Половину ще темін встеля...*”, – звернімо увагу на семантику контрасту, яка значно посилюється

завдяки контекстуальній кореляції вищевказаних одиниць. Доповнює двополюсність ознак характеризуваного образу уживання поетом лексем-орнітонімів – так, лексема “соловей” очікувано маркує таку ознаку, як “волелюбний”, посилену номінаціями реалії ландшафту “сад”, частини простору “небо” та атрибута “нескаламучений”; натомість “синиця” і “щиглик” поруч із лексемою “клітка” активно експлікують таку ознаку, як “зручний, приручений”, порівняймо: “Не заспіває **соловей** у **клітці**. // У ній співають **щиглики** й **синиці**. // Для солов’я потрібні **сад і небо** // Та ще **нескаламучені** криниці” (Д–1, 214).

Висновки. Представлені у мовній структурі поезій О. Довгого лексеми на позначення як власне позитивних, так і негативних ознак концепту-образу НАРОД свідчать про існування останнього у свідомості поета як складного двополюсного поняття, аксіологія якого може варіюватися залежно від характеру діяльності, описуваної митцем, – так, в одному випадку це може бути народ-трудяга, народ-герой, в іншому – народ-жертва та народ-руйнівник. У деяких поетичних контекстах вербалізація позитивних і негативних атрибутів аналізованого образу допомагає поету художньо зобразити соціальні прошарки народу.

Під час вивчення особливостей мовної репрезентації згаданого концепту, по-перше, було помічено, що концепт НАРОД найповніше у змістовому і експресивно-стилістичному плані реалізується у взаємодії з концептом РІДНА ЗЕМЛЯ, а по-друге, було виявлено особливу роль антитечних понять і лексем у репрезентації того чи іншого образу-концепту.

ДЖЕРЕЛА

Д–1. – Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. – К. : Укр. письменник, 2009. – Т. 1. 414 с.

Д–2. – Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. – К. : Укр. письменник, 2009. – Т. 2. 388 с.

Д–3. – Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. – К. : Укр. письменник, 2009. – Т. 3. 536 с.

ЛІТЕРАТУРА

Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянской культуры, 1997. 825 с.

Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. 288 с.

Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкриц, Л. Г. Лузина. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245 с.

REFERENCES

Stepanov Ju. S. (1997). Constants. Dictionary of Russian culture. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 825 p. (in Russian).

Vezhbickaja A. (2001). Understanding cultures through keywords. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 288 p. (in Russian).

Kubryakova E. S. (1997). A Brief Dictionary of cognitive terms. Moskva: Filol. f-t MGU im. M. V. Lomonosova, 245 p. (in Russian).

Oleksandr Strokai, Candidate of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Verbalization of the concept PEOPLE in Oleksii Dovhyi's poetry

The topical question in modern linguistics is the study of the peculiarities of particular writer's linguistic worldview. Research on these questions allows us to determine the nature of the interaction between the subjects of the author-reader dialogue and to highlight the role of linguistic means as suggestive in this dialogue. The basic operating unit used in exploring writer's worldview is the concept. In the article, the concept is interpreted as the operational content unit of memory, the mental lexicon, the conceptual system of the brain, the whole worldview, as reflected by the human psyche. The analysis of the features of verbalization of the concept becomes especially important in the study of poetic texts, because it is in them that the richness of words is manifested.

In Oleksii Dovhyi's poetic language one of the most pronounced is the concept PEOPLE. In the lyric hero's linguistic worldview this concept is expressed by tokens that are involved in the creation of such concepts-images of the people as people-laborer, people-hero, in the other – people-victims and people-destroyers. Each of these images in a poetic context actualizes the corresponding feature. We can speak of the explication of the signs "hard working", "peaceful", "heroic", "kind and sincere", "tragic". In some poetic contexts, the verbalization of the positive and negative attributes of the analyzed image helps the poet to artfully portray the social layers of the people.

Key words: concept, people, linguistic worldview, Oleksii Dovhyi's poetry.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.19